

PREOSTALE PREDROMANIČKE CRKVE POLUOTOKA PELJEŠCA

Uvod

Pelješac ima nekoliko manjih regija s posebnim značajkama. Istočni dio, do suženja kod Žuljane, obuhvaća područje Ponikava i pelješke Crne gore, zajedno sa Stonskim poljem i prevlakom te poluotokom koji zatvara Stonski kanal. Zapadnije, u blizini središnjeg dijela poluotoka, smješten je znatno manji janjinski kraj s Janjinskim, Popovskim i Sreserskim poljem. Slijedi središnji i najgušće naseljeni dio poluotoka s razvijenom poljoprivredom, a glavna su naselja Kuna, Oskorušno, Potomje, Pijavičino i Donja Banda te luke Trpanj na sjeveru i Trstenik na jugu. Na taj se dio naslanja Orebičko-viganjsko primorje koje ima razvijen turizam, uglavnom na južnoj obali.

Pelješac bi se i jezično mogao podijeliti u dvije posebne regije: jedna štokavska obuhvaća istočni dio poluotoka do Janjine, a druga čakavska njegov zapadni dio.

Znamo da je cijeli poluotok bio naseljen u prapovijesti, a na njemu su nedavno blizu Nakovane pronađeni najznačajniji ostaci stare ilirske kulture. Poluotok je u prošlosti slijedio sudbinu Stona kao svoga jedinoga utvrđenog naselja, a o tome smo detaljnije pisali u prošlom broju. Poluotok je i u crkvenom pogledu uglavnom dijelio sudbinu svoga dugogodišnjega crkvenog središta. Stoga ima i nekoliko sačuvanih ranoromaničkih crkava te ostataka ili sačuvanih uspomena na predromaničke ili ranokršćanske crkve.

Glavna je značajka tih peljeških crkava izvan Stona da im je vrlo teško odrediti točno vrijeme nastanka, posebno stoga što su gotovo sve u kasnijim razdobljima temeljito obnavljane i rekonstruirane.

THE REMAINING PRE-ROMANESQUE CHURCHES ON THE PELJEŠAC PENINSULA

After an account of pre-Romanesque churches in Ston, as given in the previous issue, the attention is now turned to the remaining old churches on the Pelješac Island. In the village of Ponikve, which is closest to Ston, there are two churches that have been preserved to this day. It seems however that they were built in the twelfth century, although they feature many pre-Romanesque elements. Near the village of Janjina we have remains of the St. George's Church where many fragments of the stone interlacing-ribbon ornaments have been discovered. It is therefore believed that the church dates back to the tenth or the eleventh century, although this information has not as yet been confirmed by thorough investigations. The church of St. Peter used to exist in the locality of Trpanj. Unfortunately it was fully demolished in 1922 and converted into the sanctuary of a much bigger church. In time, the remains of the new church have become a cemetery. In the final part of the article, the author discusses remains of the early-Christian churches found on small islands in front of Orebić. The biggest edifice is located on the island of Majsan where, in addition to two smaller sacral facilities, there used to exist a smaller monastery, probably the oldest of all similar structures in the territory of Croatia.

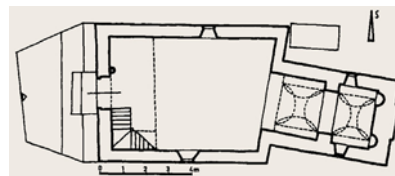
Stare crkvice u Ponikvama

Stonu je najbliže naselje Ponikve, zapravo svojevršno veleselo sastavljeno od povezanih zaselaka nanizanih uz glavnu poluotočku prometnicu s manje od 500 stanovnika. To su (od istoka prema zapadu): Metohija, Boljenovići, Sparagovići s još dva manja – Ledinići i Marići. U ovom se čudnom naselju nalaze dvije crkve s predromaničkim značajkama, koje su također smještene uz drevnu glavnu prometnicu. No sudeći prema okolnim toponimima, čini se da je u ovom naselju bliskom biskupskom sjedištu bilo i drugih crkava. Tako se iznad crkve u Sparagovićima nalazi brdo Sutvid koje upućuje na postojanje starije crkve Sv. Vida. Slično je i s brdom Supetar južno od Ponikava. Takvih primjera ima i drugdje na Pelješcu, primjerice brdo Sv. Ivana iznad Žuljane, a i postojeća crkva Sv. Julijane u tom mjestu svakako ima svoju stariju inačicu budući da se već u 13. st. Žuljana, kojoj je ime i nastalo od naziva crkve, spominje kao crkveno dobro benediktinske opatije na Mlje-

tu. O svim tim crkvama nema međutim nikakvih ni pisanih ni materijalnih tragova. Preostaje nam stoga opisati one koje su i danas sačuvane.

Crkvice Sv. Filipa i Jakova

Crkvice Sv. Filipa i Jakova nalazi se u Metohiji, koja se ponekad naziva i Prvim Ponikvama, na istočnom ulazu u ovo dugačko naselje. Smještena je uz glavnu prometnicu koja krivuda uz sjeverni rub polja. Tu se prometnicu ponekad naziva i "dubrovačkim drumom" i gotovo je sigurno trasirana u srednjem vijeku, iako je pratila stare prapovijesne prolaze.

Tlocrt crkve Sv. Filipa i Jakova u naselju Metohija u Ponikvama

O ovoj se crkvici inače pisano vrlo malo i nekako se uvijek spominjala uzgredno. Tako je Frano Radić pri kraju članka o drugoj i obližnjoj crkvici Sv. Jurja napisao [1] da su mu

seljaci pričali o povećoj obližnjoj crkvi no, kako kaže, "nijesam imao vremena da je pogledam", a Nikola Zvonimir Bjelovučić [2], koji se inače više zanimao za okolne nadgrobnne ploče i netočno ih ubrojio među stećke, tvrdi "da narodna predaja kaže da je tu bila grčka crkva".

No čini se da je ipak bila dosta važna pa se stoga i održala do današnjih

dana. U arhivskim spisima stoji da je bila sjedištem istoimene seoske bratovštine u 16. st. Bit će da je tada pregrađena, a time je dobila i posve neujednačen oblik što je vjerojatno odvrćalo stručnjake da je detaljno istraže. Naime za brojno je bratimstvo staroj crkvi dograđen prednji dio, tako da je prvotna zgrada postala usko svetište za mnogo veću lađu. Crkva je bila unutar groblja koje je i

danas u upotrebi pa je stoga unatoč preinakama sačuvana do današnjih dana.

Crkva i bratovština bile su posvećene apostolima Filipu i Jakovu čiji je spomendan 3. svibnja. Valja reći da su podatci o većini apostola vrlo škrti, ali tu dvojicu spominju svi popisi u evanđeljima. Filip je, kao i Andrija i Petar, potjecao iz Betsaide na Genezaretskom jezeru, a pripadao je učeničkom krugu sv. Ivana Krstitelja. Pretpostavlja se da je djelovao u Palestini i Frigiji gdje je, čini se, i raspet. Sv. Jakov Mlađi bio je sin Alfeja i Marije te brat apostola Jude Tadeja, ali i prvi jeruzalemski biskup. Sv. Pavao ga ubraja među "stupove društva". Napisao je i jednu novozavjetnu poslanicu, a umro je mučeničkom smrću. Zanimljivo jest da ovu crkvu samo Igor Fisković, koji ju je inače jedini detaljno opisao [3], naziva crkvom Sv. Kuzme i Damjana (doduše samo u potpisima pod slike), a ostali koji su je u posljednje vrijeme opisivali, [4] i [5], nazivaju je njezinim starim i poznatim imenom. Vjerojatno je riječ o pogrešci, ali je ipak moguće da je crkva u nekom kasnijem razdoblju promijenila svoje zaštitnike.

Stara crkvića Sv. Filipa i Jakova položena je od jugoistoka prema jugozapadu i izvana je plošnih i golih zidova. Na začelju ima plitku dograđenu pravokutnu apsidu. Jedino su pobočni listovi probijeni nasuprotnim prozorima, vjerojatno u vrijeme kad je dograđena prednja crkvena lađa.

Zidovi crkve ozidani su lomljenim i klesanim kamenom i obloženi obilnim vapnenim mortom koji je mjestimice pomiješan s tučenom opekrom radi zaštite od vlage. Očito se zidari nisu mnogo trudili oko obrade zidova, već su ih nastojali temeljito prežbukati. Za tim su se povel i seoski majstori renesansne dogradnje koji su je ozidali nešto krupnijim i pravilnije klesanim kamenom. Kako su

Crkva sv. Filipa i Jakova s restauriranim najstarijim dijelom

Pogled s istoka na crkvu Sv. Filipa i Jakova

nastojali poštovati nagib terena prema jugozapadu, oni su spustili tijelo nadogradnje kako bi izjednačili visinu krovova. Pritom ih nije smetalo drugačije usmjerenje novogradnje koja je postavljena pravilno u odnosu istok-zapad. Da bi se nekako očuvala građevinska cjelina stare crkvice, povezivanje je ostvareno ukošavanjem razdjelnog zida čime je izobličien pravokutnik dodane lađe koja ima dulji sjeverni od južnog zida.

Ovdje valja istaknuti da ima mnogo slučajeva kada su predromaničke i ranoromaničke crkve postale tek apsidalnim svetištima kasnijoj dogradnji, a dvije smo takve, Sv. Ivana Krstitelja na Lopudu i Sv. Petra na Šipanu, i prikazali (*Građevinar* 6 i 7 iz 2006.). No nigdje ta dogradnja nije izvedena tako nespretno i neprofilno.

Unutrašnjost stare crkvice vrlo je uska i dosta visoka dvodijelna prostorija. Na sredini je uz pobočne zidove uzdignut par nasuprotnih lezena. Međusobno su spojene poprečnom lučnom pojasnicom i dijele prostor crkve u dva podjednaka dijela, a svaki je prostor određen nasuprotnim arkadama koje oslonjene na zidove izravno podržavaju dva bačvasta svoda.

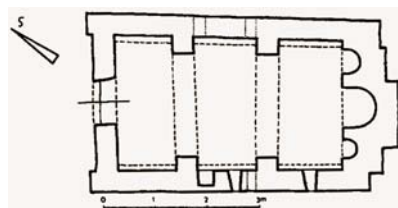
Čini se da je prvotni dio svetišta bio uobličien s pomoću dviju polukružnih uvučenih i oblo nadsvođenih niša. Novi je kameni oltar popunio središnju i najveću nišu (koja je prije toga zazidana), a u ostalima su smješteni kipovi svetaca zaštitnika.

Crkva Sv. Filipa i Jakova zanimljiv je i vrijedan spomen srednjovjekovnog graditeljstva na Pelješcu. Rano doba nastanka dokazuje građevni oblik i način zidanja, a isti čimbenici (posebno dvotravejnost) dokazuju da se radi o crkvi prijelaznog razdoblja iz predromaničkoga ili ranoromaničkoga stila. Stoga se drži da je crkva građena u 12. st., iako je moguće da je građena i prije [3].

Na kraju valja dodati da smo za nedavna posjeta zatekli cijelu crkvu temeljito obnovljenu, iako o tome nismo pronašli nikakvih pisanih tragova. Tko je tu rekonstrukciju i kada napravio nije poznato, no sudeći prema svježoj žbuci na najstarijem dijelu crkve to mora da je bilo nedavno.

Crkva Sv. Jurja

Crkva Sv. Jurja (neki je nazivaju i Sv. Đurđa) smještena je u Sparagovićima, najvećem zaselku Ponikava, nekoliko kilometara zapadnije.

Tlocrt crkve Sv. Jurja u Sparagovićima

Nalazi se na istočnom kraju naselja na blagoj nizbrdici, također pokraj glavne prometnice i okružena je stariim grobljem. Prigodom proširivanja cesta je proširena na dio toga groblja, a tek je naknadno izgrađen potporni zid uz samu crkvicu koji je spriječio urušavanje usjeka popunjenog otvorenim grobovima.

Crkva Sv. Jurja fotografirana 1986. godine

Crkva se dakle nalazi iznad ceste i prema staromu pravilu smještena je pokraj jednoga raskršća. Usmjeren je od jugoistoka prema sjeverozapadu, a istaknuti otklon od uobičajenog može se objasniti prilagođavanjem terenu. O crkvi koja se nalazi iznad današnje župne crkve prvi je pisao Frano Radić [1] koji je priložio i prve crteže te ju datirao u 11. ili 12. st. Njegovo je mišljenje prihvatilo Miloje Vasić, a o crkvi je, kako smo rekli, pisao i domaći povjesničar N. Z. Bjelovučić [2], što mu je, između ostalog, poslužilo i za netočne zaključke o prošlosti poluotoka. Najdetajnije je o crkvi pisao Igor Fisković [3], a potom je o crkvi i o suvremenim arheološkim istraživanjima u nekoliko navrata pisao Ivica Žile [6] koji, usput rečeno, crkvu naziva Sv. Đurađ i tvrdi da se nalazi u Ledinićima.

Fisković smatra da se radi o vrijednome ostvarenju srednjovjekovnoga graditeljstva kojemu je, u vrijeme dok je pisao, dosita bila nužna potpuna obnova. Drži da se radi o oblikovno i stilski cjelovitoj građevini. Uzdužne su strane neraščlanjene, a uglovi prednje strane ojačani plitkim lezenama. Na vrhu pročelja je pomalo predimenzionirana preslica, a s južne su strane dva jednaka uska prozor-

Sadašnji izgled crkve Sv. Jurja

čica. Crkva je građena slaganjem klesanaca nejednakih veličina u nepravilnim redovima koji su popunjeni kamenom lomljencem. Kako je vanjska strana ostavljena neožbukana, graditeljske nezgrapnosti još više pojačavaju rustičnost cjeline.

Pravokutna je unutrašnjost natkrivena bačvastim svodom i potpuno ožbukana. Nadsvođenje izravno podupiru dvije poprečne pojasnice koje se spuštaju do poda oblikujući parove nasuprotnih lezena. U međupoljima pobočnih zidova smještene su arkade koje se na krajevima izravno upiru u zidove.

Od tri traveja crkve ulazni je najkraći, a onaj u svetištu najveći. Stražnji je zid raščlanjen s tri niše, od kojih je srednja najveća, a zanimljivo da je sjeverna nešto veća od južne. Apsidne su niše iznutra polukružne, a izvana pravokutne. Pokraj dviju pravilnih udubina prozorčica s južne strane zidovi središnjega dijela nose sa svake strane dvije pravilne udubine koje su možda nosile poprečnu gredu oltarne pregrade, od koje, kao i od oltara, nema sačuvanih ostataka.

Iako je I. Fisković bio uvjeren da je crkva građena nepravilno i da je sjeverni zid bio izravno oslonjen na

kamenu stijenu brijega, arheološka istraživanja koja su obavljena 1986. i koja su prethodila konzervatorskim zahvatima pokazala su da to nije bio slučaj [6]. Uklonjeni su nanosi zemlje da bi se otkrila izvorna razina cementerijalnog područja. Sloj nanosa na sjevernom je dijelu bio viši od metra, a na južnome tek 30 cm. Uz sjeverni je crkveni zid nanos bio viši od 2 m. Duljina istraženog područja, zajedno s platom istočno od začelja crkve, iznosila je 120 m.

U visini zatečenoga crkvenog praga nađene su devastirane zidane grobnice ispunjene zemljom i kamenjem. U nižem sloju bile su 24 grobnice, često s ostacima više pokojnika. Istraživanjem unutrašnjosti otkrivena je izvorna razina sakralne građevine, čak 40 cm niža od postojeće. Vjerojatno su zajedno s povećavanjem razine crkvenog poda izgrađene i najviše zidane grobnice, jer je njihova visina 60 cm iznad izvorne razine.

Sve su grobnice prema konstrukciji i obliku bile jednake. Bile su omeđene i pokrivene kamenim pločama te mjestimice pravokutne ili ovalne. Prema načinu pokapanja i tipologiji mogu se svrstati u 12. ili 13. st. kada je, kako se vjeruje, crkva i građena. Ona naime ima predromanički izgled koji narušava preslica iznad ulaza.

Valja reći da su istraživanjima na istočnome dijelu otkrivena dva zida koja se spajaju pod pravim kutom. Na zidu koji se nalazi u smjeru sjever-jug izgrađena je crkvena apsida. Utvrđeno je da su ti zidovi mnogo stariji i da vjerojatno potječu iz rimskoga razdoblja, iz 1. ili 2. st. To je zaključeno prema jednoj pronađenoj fibuli i brončanom novcu carice Lucille (164.-169.) te ostatcima amfora i tegula. Vjerojatno se radi o ostatcima *villae rusticae* smještene nadomak plodnoga polja [6].

Crkva Sv. Đurđa u blizini Janjine

O crkvi Sv. Đurđa (Jurja) na brdu Suđurđu, na putu između Popove Luke i Sutvida u blizini Janjine, zna se vrlo malo. O njoj su nešto pisali N. Z. Bjelovučić [8] i M. Jurković [9]. Bjelovučić se u dvadesetim godinama 20. st. bavio i arheološkim istraživanjima te je tijekom iskapanja pronašao izvorni pločnik i zaključio da je imala apsidu i oltarnu pregradu "sa starohrvatskim pleterom". Prema tipu pletera utvrdio je da je crkva izgrađena u 10. ili 11. st., a to nije osporeno ni u kasnijim proučavanjima pronađenih pleternih ulomaka. Štoviše utvrđeno je da pronađeni kameni namještaj [9] pripada tzv. zreloj pleternoj fazi 9.-10. st. Međutim, koliko je poznato, istraživanja nikada potom nisu nastavljena.

Tlocrt ostataka crkve Sv. Đurđa (K. Regan)

Iz vremena prvih i jedinih arheoloških istraživanja potječe i ploča koja se i danas nalazi u crkvenim ruševinama. Na ploči s naznakom "potomcima na znanje" stoji da je riječ o "crkvi svetog Gjurgja", da potječe iz davnina, da je obnovljena u 9. (?)

Ostaci crkve Sv. Đurđa

i 16. st., da je služila do konca 18. st. i da je otkrivena 1921.

Ova se crkva prvi put spominje oko 1200. u darovnici srpskoga velikog župana (1196.-1217.), poslije i kralja (1217.-1227.), Stefana Nemanjića Prvovenčanoga benediktinskomu samostanu na Mljetu, koji se tijekom raške uprave nad poluotokom brinuo o njegovim katoličkim podanicima. Potom se spominje 1628. u vizitacijama biskupa Ambrozija Gozze Popovoj Luci. Tada je utvrđeno da je crkva imala zvonik i zvono, tri oltara, 2 svijećnjaka, misal i svećeničku opravu za misu. Čak je moguće da je zvono iz 1414., sačuvano u crkvi Sv. Stjepana, pripadalo ovoj crkvi. Crkva se Sv. Đurđa spominje i u vizitacijama biskupa Marija Sorge iz 1773. i 1776. Zna se da je srušena 1776. godine, ali se ne zna je li u pitanju bio potres ili trošnost.

Ostatci se crkve, visoki približno metar, nalaze otprilike pola kilometra istočno od Popove Luke, na nevelikom ali dominantom brežuljku iznad drevnoga antičkog puta koji dolazi s istoka i puta iz Drača prema Popovoj Luci. Dimenzije su joj vrlo male (5,39 x 3,15 m). Vjeruje se da

je upravo crkva Sv. Đurđa bila središnja za Žuljanu, Sutvid i Trstenik. Posljednja je sveta misa u njezinim ruševinama održana 1979. u povodu Branimirove godine.

Oko crkve se nalazi starokršćansko groblje s vidljivim naznakama nekropola. Grobne se ploče odlikuju jednostavnim plohami bez ikakvih ukrasa i debljinom većom od 40 cm. Ti su veliki grobovi u prošlosti često

bili oštećeni zbog vjerovanja da je u njima sačuvano skriveno blago. Navodno su to, pričali su nam mještani, posljednji učinili Talijani u Drugome svjetskom ratu.

Nikola Zvonimir Bjelovučić bio je svojedobno organizirao procesiju da se kosti iz grobova uokolo crkve Sv. Đurđa prenesu na groblje Sv. Stjepana u Janjini. No iznenadna oluja rastjerala je sve sudionike i to nikad nije učinjeno.

Srušena crkva Sv. Petra u Trpnju

U središtu živopisnog Trpnja, u parku ispred Vatrogasnog doma koji mještani nazivaju "Poza staru crkvu", nalazili su se do 1922. ostatci najstarije crkve Sv. Petra na obali (Sti Petri ad ripas maris). Ispred crkvice bilo je groblje u kojem su se pokojnici pokapali sve do 1904. godine. Izgled je groblja sačuvan na jednom akvarelu Celestina Medovića. Srušenu je crkvicu detaljno opisao i od zaborava spasio trpanjski pravnik i povjesničar Frano Glavina [10], [11] koji nam je ljubazno ustupio i slike koje objavljujemo.

Crkvice je imala sva obilježja predromaničkoga graditeljstva, poput ostalih starohrvatskih jednobrodnih

Staro trpanjsko groblje na akvarelu Celestina Medovića

Staro trpanjsko groblje (rekonstrukcija: D. Đapica)

crkvice iz razdoblja od 9. do 12. st. Dimenzije su joj bile 4,62 x 3,8 m, vanjski su zidovi bili raščlanjeni lezenama, a prema oskudnim sačuvanim slikama i rekonstrukcijama čini se da to nije bio slučaj s unutrašnjim zidovima. Bačvasti su svod pridržavale pojasnice. F. Glavina ih naziva "potpornjacima", vjerojatno prema N. Z. Bjelovučiću koji ih je nazvao "potpornim stupovima". Naime Bjelovučić je kao povjerenik za starine po nalogu don Frane Bulića bio zabranio njezino rušenje i zahtijevao uklanjanje kasnijih prigradnji. Nejasno je koliko je bilo traveja, no čini se da su bila samo dva. Crkvice je sasvim sigurno imala apsidu koja je iznutra bila polukružna, a nije moguće utvrditi kakva je bila s vanjske strane. Nije imala kupolu koja je toliko karakteristična za ostale predromaničke i ranoromaničke crkve na području ondašnje dubrovačke nadbiskupije. No nju prema našim spoznajama nema ni jedna predromanička pelješka crkva, čak ni sadašnja obnovljena Sv. Mihajla u Stonu koja ju je vjerojatno imala. Ta se činjenica može protumačiti burnim političkim promjenama na tom dijelu nadbiskupije tijekom njihova građenja.

Crkvice Sv. Petra u Trpnju u jednom je trenutku, vjerojatno u renesansi,

nadograđena širom i prostranom lađom pa je predromanička crkvice postala apsidalno svetište i oltarni prostor. Na spoju stare i nove crkve izgrađen je kameni luk čije je kamene 1957. iskorišteno pri adaptaciji crkve Sv. Roka.

Staru je crkvicu koristila najstarija trpanjska bratovština Sv. Petra (Sancti Petri de Tarpagn) koja se spominje 1574. Poznato je da su ribarske bratovštine uvijek za svoje patrone uzimale jednog od apostola, najčešće sv. Petra i sv. Andriju, stoga je sasvim razumljivo da je u ribarskom Trpnju najstarija crkva i bratovština bila posvećena sv. Petru. Uzdržavala se milodarima ribara i uljem kojim su je stanovnici bogato darivali svake godine.

Jedina sačuvana fotografija crkve Sv. Petra prije rušenja

Crkva se spominje u izvješćima s brojnih biskupskih vizitacija te u oporukama i zavjetima pobožnih Trpanjaca. Čini se da je proširena prije 1621. i vizitacije biskupa Ambrozija Gučetića, koji ističe da ima zvonik i četiri oltara te da je prazna i oštećena, bez vrata i krova. Vjerojatno je bila oštećena u nekom gusarskom napadu.

Crkva je u jednom trenutku potpuno razorena, vjerojatno u potresu, i tada

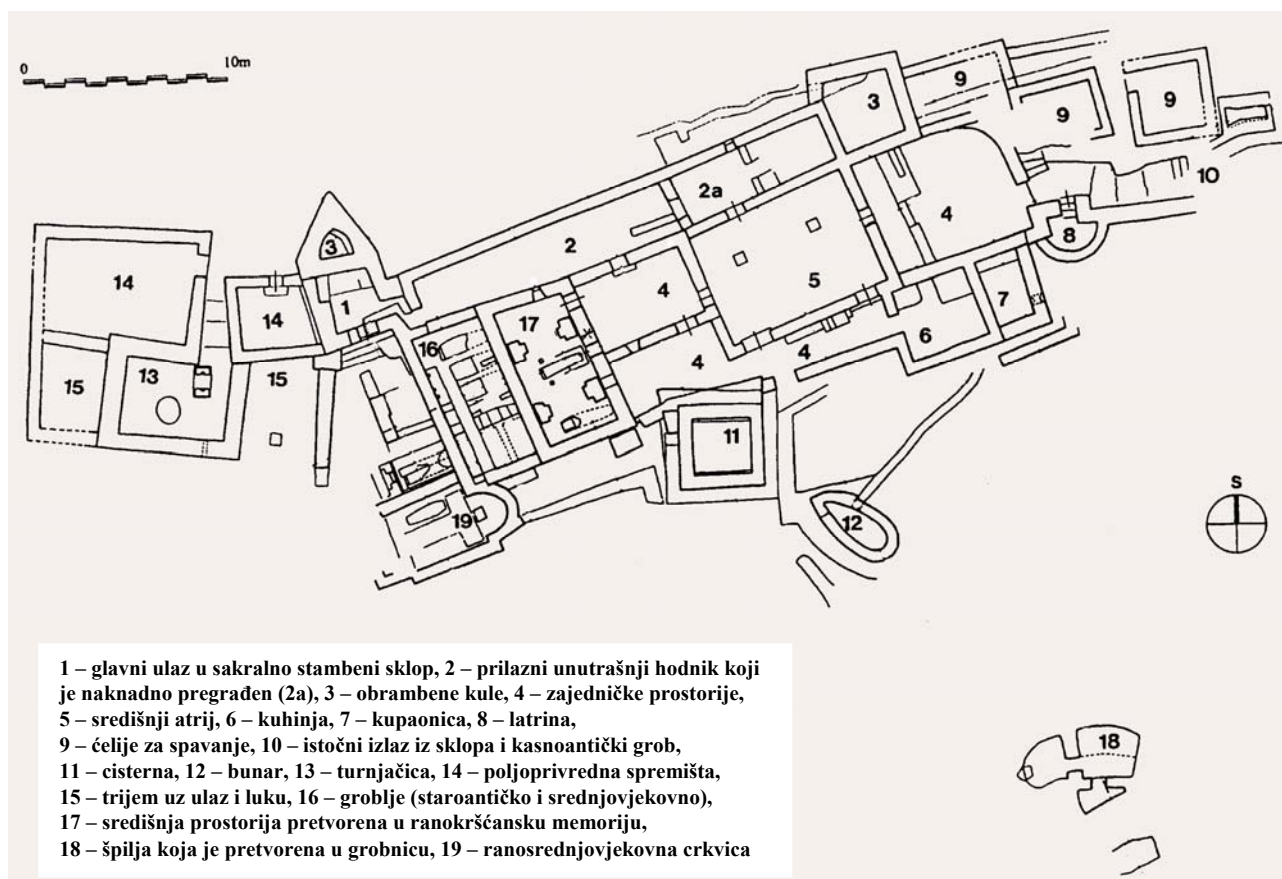
su Trpanjci unutar nadograđenoga novog dijela crkve smjestili mjesno groblje. Tako je stara crkvice, a potom apsida, ponovno postala kapeicom. No bila je bez vrata i s cijelim otvorom luka što je ubrzalo njezino propadanje. Pobožni su oltari preneseni u crkvicu Sv. Mihovila (kasniju župnu crkvu Sv. Petra i Pavla) i crkvu Gospe od Karmela.

Otkad je 1901. prvi Trpanjac pokopan na novome groblju, pojavilo se sve više pristalica ideje da se kosti pokojnika iz staroga groblja prenesu u novi, a da se na tome mjestu uredi mjesni park. Do realizacije je došlo tek 1922. Stara je crkvice bila potpuno zapuštena i obrasla u draču. Okolni je prostor plavila voda, a kad je bio suh mladići su se njime koristili kao nogometnim igralištem.

Mišljenja oko uklanjanja crkve bila su podijeljena sve do intervencije N. Z. Bjelovučića koji je naredio uklanjanje svih grobova i stršećih zidova te sakristije. Sve je to učinjeno, ali je kapelica bez vrata davala ružnu sliku pa se broj zagovornika rušenja povećao. Posljednji su ostatci crkve s naknadno pronađenim najstarijim grobovima uklonjeni početkom 1924., čini se i uz suglasnost samog Bjelovučića. Potom je 1928. na mjestu crkvice bio postavljen paviljonski spomenik (sada premješten), a cijeli je prostor pošumljen [10], [11].

Sakralne građevine na Majsanu i drugim otocima Pelješkog kanala

U ostalim dijelovima Pelješca gotovo da i nema nikakvih tragova ranokršćanskih ili predromaničkih građevina, osim jednog sarkofaga u zaselku Karmen te kapitela jednog pilastra ugrađenoga u trijem crkvice Navještenja u Orebiću, ali oni su možda odnekud doneseni. Ali se na otočićima ispred Orebića nalazi mnogo tragova ranokršćanskih crkava. Ti otoci oduvijek pripadaju Korčuli, ali ovdje ćemo ih opisati u sklopu prikaza starih crkava Pelješca, poseb-

Tlocrt ruševina na Majsanu

no stoga što i na susjednome istočnom dijelu Korčule također nema tragova predromaničkih crkava.

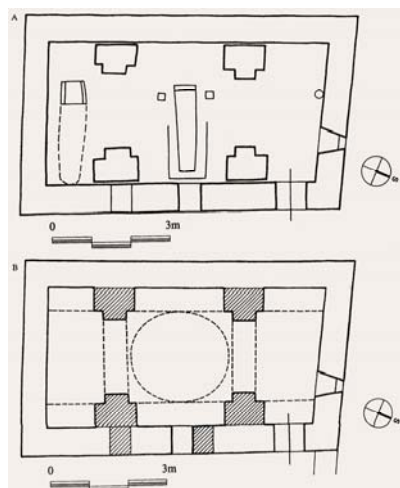
Najveći je sakralni sklop na otočiću Majsanu koji se nalazi sučelice Orebiću. Taj je golemi sklop od 1963. do 1968. istraživala arheološka ekipa na čelu s Cvitom Fiskovićem, a poslije ga je detaljnije i s florisima opisao Igor Fisković [12], [13]. Na tom su otočiću u zaštićenoj drevnoj Lučici između ostalog pronađene obrambene kule, središnji atrij, kuhinja, kupaonica, ćelije za spavanje, cisterne, bunar, turnjačica, poljoprivredno spremište i groblje – ranokršćansko i srednjovjekovno. Pretpostavlja se da se radi o ranokršćanskom sakralnom sklopu, posebno stoga što su pronađene prostorije s ranokršćanskom memorijom i ranosrednjovjekovna crkvice. No veliko je pitanje kada je zapravo taj veliki stambeno-sakralni sklop nastao.

Igor Fisković [12], [13] vjeruje da je to bila velika rimska *villa rustica*, iako je pomalo nejasno zašto bi se ona gradila na relativno malom otoku, umjesto na susjednom kopnu ili velikom otoku. No možda su na to utjecali sigurnosni razlozi koji su bili osnovnim razlogom što se sklop poslije proširivao te postao vrlo važan za kontrolu glavnoga europskoga pomorskog puta između bizantske prijestolnice i posjeda u Italiji. Najvjerojatnije je to učinjeno u vrijeme Justinijana I. Velikog (527.-565.) koji je izgradio cijeli niz međusobno povezanih utvrda na našim otocima i obali, a tu tezu podupire i Fisković. No nejasno je kojemu su samostanskom redu pripadali njegovi stanovnici, budući da se prvi benediktinski samostani najstarijega zapadnoga reda na hrvatskom tlu pojavljuju tek u 9. st. Fisković drži da je to bio neki predbenediktinski red, možda čak

i bazilijanci koje je u 4. st. utemeljio sv. Bazilije Veliki. Tu ideju nije dalje razrađivao, iako bi se time mogle protumačiti mnoge nedoumice vezane uz taj neobičan građevinski sklop, nezabilježen na našim otocima, posebno onima kojima je površina manja od 0,5 km².

Naime i sam Fisković tvrdi [13] da o ovome samostanu nema ni traga u temeljitom djelu *Benediktinci u Hrvatskoj* Ivana Ostojića, a to bi svakako trebalo značiti da benediktinaca ovdje nikad nije ni bilo, a vjerojatno ni moglo biti. Možda je vjersko središte smješteno na otoku Majsanu i stoga što na obližnjem kopnu i otoku Korčuli tada i nije bilo kršćana. Naime nije bilo utvrđenih gradova pa time ni sačuvane kršćanske tradicije, a eventualni doseljenici još nisu bili pokršteni pa bi se svaka crkva među njima osjećala nezaštićenom. Osim toga na otočiću smještenom uz glav-

ni pomorski put mogla se pomorcima pružiti okrijepa, voda i druge namirnice. Stoga nije čudno da su se i na okolnim otočićima gradile crkve za brojne pomorce koji su kratke zastoje u putovanjima (u to se vrijeme noću rijetko putovalo) iskorištavali za zadovoljavanje svojih vjerskih potreba koje nisu u cijelosti mogli podmiriti u maloj crkvi na Majsanu.

Tlocrt memorija na Majsanu, gore - zatečeno stanje, dolje - rekonstrukcija

I zaštitnici crkvice govore tome u prilog. Neosporno je da je majsanska ranokršćanska memorija, a vjerojatno i crkvice, bila posvećena sv. Maksimu, uostalom o tome ima i pisanih tragova, a to potvrđuje i današnji naziv otoka. Međutim, Fisković pretpostavlja da se radi o salonitanskom biskupu Maksimu, koji je umro potkraj 4. st., te tvrdi da su u to vrijeme svi biskupi bili smatrani svecima, a da su ovog zbog nekoga posebnog razloga posebno častili. No postojanje memorije svjedoči da je unutar nje bio pokopan neki osobito slavljani svetac, a to potvrđuje otvaranje i odnošenje njegovih relikvija uoči potpunog napuštanja sakralnoga sklopa i otoka. Još više o važnosti toga sveca svjedoče ondašnja hodočašća na otok, kao i to da je na otočiću pronađen grob jednoga povratnika iz križarskog rata iz 13. st. Stoga to očito nije mogao biti neki anonimni salonitanski biskup, već svetac koji je posebno slavljani u Bi-

zantu i kojega su pripadnici nekog reda s Istoka posebno cijenili. To da se radilo o istočnome samostanskom redu sasvim je razumljivo budući da na Zapadu tada još nije bilo samostanskih redova budući da je prvi u Monte Casinu u Italiji 529. utemeljio sv. Benedikt Nursijski. Dakle ako se logički razmotre svi podaci koje je Fisković iznio [13], ispada da je na otočiću Majsanu bio prvi manji samostan ili manastir na prostoru Hrvatske. A ta činjenica svakako zaslužuje posebnu pozornost.

U crkvenoj povijesti toga razdoblja ima nekoliko svetaca s imenom Maksim, a jedan je od njih emonski biskup i mučenik iz 4. st. koji se posebno slavi u Istri (Novigrad). Najpoznatiji se bizantski teolog i crkveni otac s tim imenom, sv. Maksim Ispovjednik ili Priznavalac (580.-662.), rodio poslije, ako Justinijanovo vrijeme uzmemo za vrijeme nastanka ovoga sakralnog sklopa odnosno samostana. Stoga se vjerojatno radilo o nekom drugom svecu kojega bi tek trebalo pronaći. U toj potrazi ne bi trebalo isključiti ni slična imena, poput sv. Maksimijana kojega je osobno Justinijan postavio za biskupa Ra-

venne, a koji je dao izgraditi trobrodnu baziliku Maria Formosa u Puli. No gotovo je sasvim sigurno da je crkveni sklop i Majsan napušten krajem 11. st., dakle nakon Istočnog raskola 1054. Vjerojatno se pripadnici bazilijanaca ili nekoga drugoga istočnog reda nisu osjećali najsigurnije u za njih pomalo neprijateljskom okruženju. Iz pisanih se tragova zna da je još 1000. godine na Majsanu odsjeo mletački dužd Petar II. Orseolo kada je u svom osvajačkom pohodu smirivao pobunu Korčulana i Lastovčana.

I imena ostalih svetaca svjedoče o starijem nastajanju, vjerojatno u 6. st. Otočići Lučnjak i Sutvara dobili su ime prema zaštitnicima njihovih crkava – sv. Luki i sv. Barbari. A upravo su se ti sveci u Dalmaciji obredno slavili u 6. st. Štoviše sv. Luka je od 5. st. štovan kao opći zaštitnik moreplovaca jer je bio pratilac apostola i misionara sv. Pavla. A sv. Barbara je bila maloazijska mučenica koja je tada bila priznavana pratiteljicom vojnih posada s Istoka. Tezu o ranom nastanku svetišta na Majsanu potkrepljuju i brojni pronađeni materijalni tragovi.

Ostaci jednog zida na Majsanu

Nakon temeljitih istražnih radova obavljenih prije četrdesetak godina bio je napravljen projekt revitalizacije koji je izradio arhitekt Ivan Prtenjak iz Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba. No izostalo je bilo kakvo zanimanje turističkih institucija, što je zaista šteta jer je riječ o jednom od najzanimljivijih i najvrjednijih arheoloških lokaliteta na južnom jadranskom prostoru [13].

U loše smo se stanje lokaliteta imali prilike uvjeriti za nedavna posjeta Majsanu i drugim otočićima ispred Korčule. Prema fotografijama nekad je cijeli sakralni sklop bio raščišćen od vegetacije, a sada se u zaraslom gustišu jedva uočavaju zidovi. Dojam pogoršava i mnogo otpada koje ostavljaju slučajni posjetitelji ovoga nezaštićenoga arheološkog nalazišta. Bolje sreće nismo bili ni na drugim otocima. Zbog valova nismo mogli pristati na Lučnjak iako su na tom otočiću, kako nam je rekao vođitelj čamca, ostaci crkve još sasvim vidljivi. Na Sutvari, koja ima i posađenih vinograda, uzalud smo u neprohodnom gustišu tražili tragove neoznačene crkve, ali smo ipak pronašli ostatke rimskog kamenoloma. Tragove porušene crkve, koja je navodno bila posvećena sv. Petru, nismo uspjeli pronaći ni na otočiću Gubavcu nadomak Lumbarde.

Zaključak

U ovome smo nastavku prikazali preostale predromaničke i ranoroma-

ničke crkve na poluotoku Pelješcu izvan biskupskog sjedišta Stona koji inače, posebno kada se radi o ostacima ranokršćanskih crkava, pripada naseljima s najviše sakralnih ostataka. U Ponikvama nadomak Stona postoje dvije sačuvane crkvice, za koje stručnjaci tvrde da su građene u 12. st., ali imaju brojne predromaničke značajke. Sačuvani su i ostatci jedne predromaničke crkvice blizu Janjine, a o njezinu ranom nastanku svjedoče brojni nalazi pleterne plastike. Najstarija je crkva u Trpnju srušena prije osamdeset godina, ali je ipak opisana i priložena rekonstrukcija njezina negdašnjeg izgleda.

Na kraju se govori o neobičnom sakralnom sklopu na otočiću Majsanu ispred Korčule. Taj je tajanstveni i crkveni i stambeni kompleks odavno napušten i temeljito istražen, ali kako nije zaštićen prijeto mu daljnje propadanje. A najvjerojatnije se radi o najstarijem hrvatskom samostanu, što bi ipak zahtijevalo posebnu pozornost i stručne javnosti i turističkih institucija.

Pripremili: dr. sc. Krešimir Regan,
Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Radić, F.: *Crkve sv. Jurja u Ponikvama na Pelješcu*, Starohrvatska prosvjeta (1898.) IV., 152-154
- [2] Bjelovučić, N. Z.: *Povijest poluotoka Rata (Pelješca)*, samostalna naklada, Split, 1921.

- [3] Fisković, I.: *Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (1972.) 19, 15-40
- [4] Lupis, V. B.: *Sakralna baština Stona i okolice*, Matica hrvatska, Ston, 2000.
- [5] Žile, I.: *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.
- [6] Žile, I.: *Novi prilozi graditeljskoj baštini poluotoka Pelješca*, Dubrovnik (2000.) XI. 1-2, 242-247
- [7] Vasić, M.: *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*, Izdavačka knjižarnica Goce Kona, Beograd, 1922.
- [8] Bjelovučić, N. Z.: *Ruševine crkvice Sv. Jurja u Janjini iz IX ili X vijeka*, Starohrvatska prosvjeta, nova serija II, (1928.) 1-2, 118-122
- [9] Jurković, M.: *Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca*, Starohrvatska prosvjeta, serija III, (1983.) sv. 13, 165-184
- [10] Glavina, F.: *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe od anđela u Orebićima 1470-1970, Omiš, 1970., 395-400
- [11] Glavina, F.: *Trpanj – prošlost, sadašnjost, spomenici*, Turističko društvo, Trpanj, 1989.
- [12] Fisković, I.: *O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja*, zbornik radova sa skupa: Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Split, 1980.
- [13] Fisković, I.: *Prilozi arheološkoj topografiji Pelješčkog kanala*, zbornik radova znanstvenog skupa: Arheološka istraživanja na području otoka Lastova i Korčule, izdanja Hrvatskog arheološkog društva 20., Zagreb, 2001.